

Valerian Vasziljev cseremiszi népdalgyűjtéseinek magyarországi visszhangja

V. M. Vasziljevnek* három Marij muro (Mari dal) című népdalgyűjteménye látott napvilágot: az első 1919-ben Kazanyban,¹ a második 1923-ban Moszkvában, s a harmadik 1937-ben Joskar-Olában.

A Marij muro e kötetein kívül Vasziljev számos cseremiszi népköltési gyűjteményt állított össze és adott ki.² Hogy miért éppen e három népdalgyűjteménye érdekes számunkra, annak több oka is van. Mindenekelőtt az, hogy Vasziljev gyűjtéseiből éppen ezek (és csak ezek) jutottak el hozzánk. (A két első kötet eredeti, ill. fénymásolt formában, a harmadiknak pedig a kottamásolata. L. 23., 24. jegyzet.) Kodály Zoltán Bartóknak a cseremiszi népdalokra vonatkozó észrevételei nyomán³ elindulva e népdalok dallamát is fölhasználta annak bizonyítására, hogy a cseremiszi népdalok egy része és a régi stílusú magyar népdalok azonos dallamszerkezetűek.⁴ Fontosak e gyűjtemények magyar vonatkozásukon kívül azért is, mert megjelenésük idejéig ilyen gazdag, csaknem mindegyik nyelvjárás területéről gyűjtött, dallammal és szöveggel együtt, viszonylag nagy pontossággal lejegyzett cseremiszi népdalanyag még nem látott napvilágot.⁵

Az első, Marij muro c. kiadványt Vasziljev tizenöt év gyűjtésének anyagából állította össze,⁶ és tankönyvnek szánta. A kötet összeállításának elve

* 1883. január 1-én született az ufai kormányzóság birszki kerületének Szuszadü-Ebalak nevű falvában (ma a Baskír ASzSzK Janauli kerülete). «В. М. Васильев первоначально носил фамилию Вастаев. В некоторых документах архивов Казани он упоминается под этой фамилией, что должны учесть исследователи.» Валериян Михайлович Васильев. Йошкар-Ола 1974. 26, 2. Írói nevén Üpömarij, azaz ufai cseremiszi.

¹ A gyűjtemény belső borítóján 1919-es, a külsőn 1920-as évszám található. A címét általában Marij muroként (Mari dal) idézik, a kötetben Mari muro (ua.) szerepel. A marij az irodalmi nyelvi alak.

² V. M. Vasziljev kiadott és kiadatlan munkáinak jegyzékét l. Валериян Михайлович Васильев. Йошкар-Ола 1974. 87–93.

³ „Három cseremiszi dal, gyűjtötte és fonográfal felvette 1906-ban Wichman Györgyné, Jelászy faluban Kozmodemjanszki kerület, kazáni kormányzóság, Oroszország; előadta: Stefanova Olga 20 éves. — A dallamok hangsora ugyanaz a pentaton hangsor, amely a régi magyar stílusra jellemző. Szerkezetük Ak. A₄B₄AB (A₄ kvarttal mélyebb, mint A), ami lényegében A⁵B⁵AB-nek felel meg . . .” Bartók Béla, A magyar népdal. Budapest 1924. 104, Appendix.

⁴ Kodály Zoltán, Sajátos dallamszerkezet a cseremiszi népzeneben. In: Emlékkönyv Balassa Józsefnek a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének 70. születése napjára. Budapest 1934. 181–193.

⁵ Az 1951-ig megjelent cseremiszi népdalkiadványok történetét l. К. А. Четкарев, Песни мари. In: Марий калык муру. Ленинград—Москва 1951. 10–22.

⁶ «Лучко ий годсек погымо мари мурым савыкташ тэнэй ижж йон лийэ.» Мари муру 1919. Ончыл мут.

zenei szempontú: az egyes darabok (összesen 311) dallamuk nehézsége szerint követik egymást. Vasziljev szakszerű anyaggyűjtésre törekedett: a dalok többségénél föltüntette a gyűjtés helyét (kerület, település), a közlő nevét és a dal műfaji vagy tematikai hovatarozását. (E megnevezésekben nem következetes, valószínűleg a közlők az énekesek dalmegnevezéseit vette alapul. általában az alkalomhoz kötött dalokat tünteti föl: ünnepi vagy jeles napi dal [пайрам муро], lakodalmi dal [сѳан муро]. Emellett a katonadalokat [лекрут муро] és a gyermekdalokat [йоча муро] jelöli.⁷) Az 1919-es gyűjteményében 95 ünnepi vagy jeles napi, 48 lakodalmi, 30 katona-, 4 gyermekdalt és 20 egyéb tartalmú dalt (pl. „árvadalt” [тыльык муро], táncdalt [куштымо муро], kendőadót dalt [солык пумо муро]) találunk. A dalok területi hovatarozását azonban pontosan megadja, s így kiderül, hogy e kötetben a főbb nyelvjárások képviselve vannak, de nem egyenletesen: 118 a birszki, 119 a krasznokoksajszki (ma Joskar-Ola), 20 az urzsumi, 17 a kozmogymjanszki, 15 a malmizsi, 8 a jaranszki, 5 a krasznoufimszki, 2 a szarapuli, 2 a csebokszári, 1 a kazanyi, 1 a jelebugai, 1 az ufai és 1 a belebeji kerületből.⁸

A második Marij muróban Vasziljev 1920 és 1923 között gyűjtött dalai találhatóak. A 167 dal nyelvjárásonként van csoportosítva, s mivel az előző gyűjteménybe a birszki (keleti nyelvjárás) és a krasznokoksajszki (mezei nyelvjárás) dalok kerültek nagyobb számban, itt Vasziljev a hegyi nyelvjárásból közül legtöbbet, 70 kozmogymjanszki dalt. Emellett 56 krasznokoksajszki, 12 birszki, 7 csebokszári, 7 szernuri, 5 urzsumi, 4 krasznoufimszki, 4 jaranszki és 2 malmizsi dalt mutat be.⁹ (Ezek az adatok is bizonyítják, hogy Vasziljev több, addig még kevésbé vizsgált nyelvjárás területéről is gyűjtött; ő tervszerűbben dolgozhatott, mint a nem cseremiszi származású kutatók.) E kötet dalainak műfaji, ill. tematikus osztályozása nagyon hiányos, a 167-ből csak 46-nál találunk erre vonatkozó utalást. (23 ünnepi vagy jeles napi dal, 14 katonadal, 8 lakodalmi dal, 1 gyermekdal.)

A harmadik, 1937-ben Joskar-Olában kiadott gyűjteményről — mivel Magyarországra csak kottamásolata jutott el — K. A. Csetkarjov¹⁰ és O. M. Geraszimov¹¹ híradásából tudunk annyit, hogy Vasziljev egy kb. ezer dallamot magában foglaló, háromkötetesre tervezett népdalgyűjtemény első kötetének szánta. Ennek, a nyomtatásban is megjelent első, valamint az elkészült, de kiadatlanul maradt második és harmadik kötetnek a dalait — az 1919-es és az 1923-as kötetekhez képest új szempontból — műfajilag csoportosította.

⁷ A cseremiszi népdalok osztályozása ma sem egységes. A kategóriákkal kapcsolatban több probléma is fölmerül: pl. a лекрут муро tkr. lírai búcsúzó, sirató, а йоча муро gyermekdal volta, ill. eredetisége pedig kétséges. (L. részletesebben Bereczki Gábor, Szélgjegyzetek cseremiszi gyűjtőfűzetéből. Ethn. 78: 491—495.)

⁸ Vasziljev a kerületek cseremiszi elnevezését adja meg (általában rövidítve): Пүр. (ö) у. (йэз) — birszki kerület, Чарл. (а) у. (йэз) — krasznokoksajszki kerület, Вүрз. (үм) у. (йэз) — urzsumi kerület, Цыкама у. (йэз) — kozmogymjanszki kerület, Малм. (ыж) у. (йэз) — malmizsi kerület, Йар (ан) у. (йэз) — jaranszki kerület, Красноуп (?) у. (йэз) — krasznoufimszki kerület, Саранул у. (йэз) — szarapuli kerület, Шоваш энгр у. (йэз) — csebokszári kerület, Озан у. (йэз) — kazanyi kerület, Алабога у. (йэз) — jelebugai kerület, Упö у. (йэз) — ufai kerület, Бэлэбэй у. (йэз) — belebeji kerület. (A 311. műdal — induló.)

⁹ A kötet tartalomjegyzéke pontatlan: 167 helyett 162 dalt tüntet föl, a 88. és a 91. csebokszárinak írt dal jaranszki, ill. krasznokoksajszki, a 94. és a 95., hegyi nyelvjárásához sorolt dal csebokszári, a 97. és a 98. pedig krasznokoksajszki.

¹⁰ К. А. Чеккарев, Песни мари. In: Марий калык муро. Ленинград—Москва 1951. 20.

¹¹ О. М. Герасимов, В. М. Васильев — собиратель и исследователь песенного творчества. In: Валериан Михайлович Васильев. Йошкар-Ола 1974. 20.

O. M. Geraszimov szerint az első kötetbe (1937. Joskar-Ola) a lakodalmi dalok és a régi, hosszabb terjedelmű ún. elmélkedések kerültek.

Vasziljev ezt a három, műfaji szempontból összeállított kötetét valószínűleg korábbi gyűjtéseit rendszerező, összefoglaló műnek szánta. Ezt látszanak bizonyítani az 1919-ben és az 1923-ban, valamint az 1937-ben megjelent kötetek dallamegyezései, amelyeket az MTA Zenetudományi Intézetnek Népzene kutató Csoportja mutatott ki, ill. a dallamegyezéseknek megfelelően a közlők nevének, a gyűjtés helyének és idejének azonossága.¹² (Pl. az 1919-es és az 1937-es kötet azonos dallamú énekei: 6. sz.—149. sz., 14.—144., 16.—140., 19.—143., 30.—117., 55.—128., 92.—129., 101.—150., 113.—179., 266.—55., 294.—10.; az 1923-as és az 1937-eséi: 15.—167., 46.—22., 103.—171., 133.—4., 146.—5.)

Az első magyarországi híradás Vasziljev munkásságáról 1926-ban jelent meg és Beke Ödöntől származik. Beke Az új magyar irodalom c. cikkének megírása idején Vasziljev második népdalgyűjteményéről tudott csak: „B.¹³ M. Vasziljev (írói néven Üpö-marij = ufai cseremiszi), ki 1923-ban egy egész füzetre való, szám szerint 167 népdalt adott ki hangjegyekkel együtt kilenc nyelvjárás területéről.”¹⁴

Ez a gyűjtemény — megelőzve az 1919-es kötet — a harmincas évek elejére már biztosan eljutott Magyarországra, mivel Kodály Zoltán a Sajátságos dallamszerkezet a cseremiszi népzeneben c. tanulmányában¹⁵ a magyar és a cseremiszi népdalok dallamszerkezetét összehasonlítva Vasziljev e gyűjteményének darabjait is felhasználta,¹⁶ s például Robert Lach dallamjegyzéseivel szemben¹⁷ I. Sz. Kljucsnyikov¹⁸ és Vasziljev munkáját tartotta mérvadónak.¹⁹ Kodály Zoltán A magyarság néprajza 4. kötetének A zene c. fejezetében is idéz e gyűjtemény dalaiból,²⁰ s a tanulmányhoz fűzött 18. jegyzetében utal arra, hogy az 1919-es Marij muro is eljutott hozzá.²¹ Kodály levele-

¹² Ezúton mondok köszönetet a Népzene kutató Csoport munkatársainak (MTA Zenetudományi Intézet), akik az előkészületben levő, Kodály Zoltán népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai c. kiadványukhoz kapcsolódó kutatásuk néhány eredményét, — köztük Vasziljev gyűjteményeinek dallamegyezéseit — rendelkezésemre bocsátották. Az 1937-es Marij muroból Vargyas Katalin a gyűjtésre vonatkozó adatokat, így a gyűjtés idejét is lemásolta. Ebben a kötetben az előzőektől eltérően, a gyűjtés pontos évét is megadja Vasziljev.

¹³ Helyesen: V.

¹⁴ Nyr. 55 (1926): 53.

¹⁵ In: Emlékkönyv Balassa Józsefnek a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének 70. születése napjára. Budapest 1934.

¹⁶ I. m. 186, 187, 188, 189, 190, 191.

¹⁷ Robert Lach, Gesänge russischer Kriegsgefangener. I. Band. Finnisch-ugrische Völker, 3. Abteilung: Tscheremissische Gesänge. Wien—Leipzig 1929.

¹⁸ И. С. Ключников (Иван Палантай), Марла мураш туньктышо савыш (cseremisziül énekelni tanító gyűjtemény). Москва 1923. 42.

¹⁹ „Hogy a A₁B₄AB-nek irt dallamok is mind idetartoznak (az A⁵B⁵AB szerkezetűekhez V. J.), kétségtelen. Eldöntik ezt Vasziljev és Kljucsnyikov szövegei, melyek bár szintén elég sűrűn meghagyják az önkényes oktávugrásokat, sőt kezdetlegesen litografált kiadványaikban még íráshibákat is sejtethetünk: általában elég tiszták és világosak. Főleg nekik köszönhető, ha e szerkezet rejtettebb sajátosságait némileg beláthattuk.” Kodály Zoltán, Sajátságos dallamszerkezet a cseremiszi népzeneben. In: Emlékkönyv Balassa Józsefnek a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének 70. születése napjára. Budapest 1934. 183—184.

²⁰ Budapest 1937. 20, 24.

²¹ „— V. M. Vasziljev Marij muro Moszkva 1923. 167 dallam Vasziljevnek egy hasonló című Kazánban 1919-ben megjelent gyűjteménye 304 dallammal (valójában 311, — V. J.) csak e dolgozat befejezése után került kezünkbe” (i. m. 75).

zéséből tudjuk, hogy ezt a kötetet egy református lelkésztől kapta, aki Kazany vidéki hadifogságából hozta magával.²²

Az 1937-es népdalgyűjtemény kottamását már Kodály maga kérte a Moszkvában tartózkodó Vargyas Katalintól.²³ E kötetnek azóta is ez az egyetlen, 1939-ben készült, szöveg nélküli másolata található hazánkban.²⁴

Kodály Zoltán nemcsak tanulmányaihoz használta föl a Vasziljev gyűjtötte népdalokat, hanem föl is dolgozta azok egy részét: az 1919-es kötetből 77-nek, az 1923-asból 41-nek, az 1937-esből 8-nak a dallamát.²⁵

A két első Marij muro Kodály által földolgozott dalainak szövegét magyarra Beke Ödön fordította, aki maga is gyűjtött az első világháború idején hadifoglyoktól cseremiszi népdalokat, s aki saját, ill. Robert Lach cseremiszi anyagának²⁶ lefordítása után e téren már nagy tapasztalattal rendelkezett. Kodály 1982-ben közzé adott és Beke kiadatlan, Kodályhoz írott leveleinek tanúsága szerint 1934-től 1955-ig leveleztek a cseremiszi népdalfordítások ügyében. Különös figyelmet érdemel Beke 1934. augusztus 29-én kelt levele, amelyben az általuk ismert összes cseremiszi népdal átírt szöveggel és magyar fordítással való kiadását javasolta. Kodály a gondolatot magáévá tette, Beke elképzelését megvalósíthatónak tartotta, sőt kész lett volna, akár saját költségén is, „az egész meglevő cseremiszi dallamanyag együttes kiadására biz.[onyos] rendszerben”,²⁷ és fölkérte Bekét az átírás és a nyersfordítások elkészítésére.²⁸

Erre — valószínűleg anyagi, ill. technikai okok miatt — sem akkor, sem azóta nem került sor. (Vasziljev cirill betűs szövegeinek olvasása is hosszadalmas volt Beke számára, s bizonyára az átírás sem lett volna könnyű feladat.)

A Beke és Kodály tervezte kiadványt nem pótolja, de némi kárpótlást nyújt majd a közeljövőben megjelenő, Kodály Zoltán népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai c. munka, amelyben Vasziljev népdalainak a magyar zenetudós által földolgozott darabjait is közlik (az eredeti gyűjtemények alapján a dallamot és a szöveget — ezt átírás és fordítás nélkül).

Vasziljev Marij muro c. gyűjteményei a cseremiszi népköltészet legtermékenyebb ágának, a dalnak műfajilag és területileg igen széles skáláját mutatják be. Fő erényük — szemben a csak nyelvészeti céllal gyűjtött anyagot tartalmazó népdalkiadványokkal —, hogy a cseremiszi népdalnak mint a szöveg és a dallam egységének tanulmányozását is lehetővé teszik. (így pl. jól meg-

²² „Azt a cseremiszi dalgyűjteményt Kiss lelkész úr mégis elküldte. Nagy örömmre kiderült, hogy a másik, birtokomban levő, azonos című kiadványtól merőben különböző a tartalma. Ézért nagyon szeretném megtartani és kérem szíves értesítését, milyen összegeen válthatnám meg.” Kodály Zoltán levelei. Budapest 1982. 137, 415. levél (vö. 136, 137, 413, 414. levél).

²³ „E gyűjtemény nyomtatásban nem jutott el ide. Ismeretét csak Vargyas Katalin buzgalmának köszönhetjük . . .” Kodály Zoltán, A magyar népzene. Budapest 1971. 96, 13. jegyzet.

²⁴ Az 1919-es Marij muroból hazánkban is van néhány eredeti példány, de az 1923-asból csak fénymásolatot tudott szerezni a Népzeneutató Csoport, mégpedig Finnországból. A gyűjteményeknek a szovjetunióbeli sorsáról nincsenek ismereteim.

²⁵ Ezeket az adatokat szintén a Népzeneutató Csoport jóvoltából idézhetem. (A feldolgozások a *Bicinia Hungarica* 4. és az *Ötfokú zene* 3., 100. mari dallam c. füzetében találhatóak.)

²⁶ L. 17. jegyzet. Beke minden esetben nyersfordítást készített.

²⁷ Kodály Zoltán levelei. Budapest 1982. 152, 473. levél.

²⁸ I. m. 119, 333. levél, 151, 473. levél.

figyelhetők a szövegnek a dallam hatására történő módosulásai: a szótagszám-növekedés, ill. -csökkenés, a töltőhangok beiktatása.) A nyomdatechnikai fogyatékokból eredő pontatlanságok, s Vasziljev következetlenségei sem csorbitják e hatalmas népköltészeti anyag zenei, nyelvészeti, folklórisztikai értékét és Vasziljev érdemét. A Marij muro c. kötetek megjelenése után kiadott, egyre nagyobb tudományos pontossággal összeállított cseremiszi népdalgyűjtemények sem teszik fölöslegessé Vasziljev anyagát, hiszen ez a század első harmadában még elevenen élő cseremiszi népköltészet olyan pótolhatatlan dokumentuma, amely sok archaikus népköltési elemet őriz. Emellett lehetőséget nyújt a vele egyidőben, ill. a később gyűjtött cseremiszi népdal- anyaggal való olyan összehasonlító vizsgálatok elvégzésére, amelyekkel a századelő cseremiszi népköltészete pontosabban föltérképezhető, és megállapítható, hogy ebből mi és hogyan őrződött meg napjainkig. Nem volna tanulság nélkül való Vasziljev gyűjtéseinek nyelvészeti, dialektológiai szempontú vizsgálata, továbbá összevetése sem a korábbi és a vele egyidőben gyűjtők (Ilmari Krohn, Yrjö Wichmann, ill. Beke Ödön, Robert Lach, Espaj és Palantaj) anyagával. Így például megállapítható lenne az is, hogy Vasziljev mennyiben ad új nyelvjárási anyagot, s hogy melyek azok a területek, amelyek kimaradtak az akkori gyűjtésekből.

Sajnálatos, hogy Vasziljev gyűjtései érdemükhöz képest gyenge visszhangra találtak nemzetének szűk körén kívül, így hazánkban is.

VARGA JUDIT

Rezeption der tscheremissischen Volksdichtungssammlungen von Valerian Vasiljev in Ungarn

VON JUDIT VARGA

Von den tscheremissischen Volksdichtungssammlungen Valerian Vasiljevs gelangen bis jetzt nur drei Bände unter dem Titel Marij muro (Gesang der Mari) nach Ungarn. Der sprach-, musikwissenschaftliche und volkskundliche Wert der drei Sammlungen (die erste davon erschien 1919 in Kazan und enthält 311 Lieder, 1923 erschienen in Moskau 167 Lieder und 1937 in Joskar-Ola 221 Volkslieder) liegt einerseits darin, daß Vasiljev jedes Lied mit Text und Melodie veröffentlicht und andererseits darin, daß Lieder auch solcher Dialekte in den Bänden zu finden sind, die vor den Sammlungen Vasiljevs noch kaum oder überhaupt nicht erforscht wurden.

Es ist ein Verdienst Zoltán Kodály's, daß die Bände der Marij muro in Ungarn einigermaßen bekannt wurden. Bei der Untersuchung der ungarischen und tscheremissischen Melodiestructuren verwendete Kodály nämlich gerade die von Vasiljev gesammelten Volkslieder. Aus den drei Bänden wurden sogar insgesamt 126 Melodien aufgearbeitet.

Zoltán Kodály plante zusammen mit Ödön Beke (Beke verfertigte die ungarische Rohübersetzung zu den tscheremissischen Volksliedaufarbeitungen Kodály's) die Herausgabe aller ihnen bekannten tscheremissischen Volkslieder in Ungarn — darunter auch die Volkslieder der Mari muro — Bände mit Transkription und Übersetzung. Dieser Plan wurde (seither) leider nicht verwirklicht.

Eine baldige Realisierung dieses oben erwähnten Planes und die eingehende Erforschung des Materials von Vasiljev wäre überaus fruchtbringend, sind ja diese Volkslieder sprach-, musikwissenschaftliche und volkskundliche Denkmäler einer verschwundenen Zeit bzw. wertvolle Quellen zum Studium der betreffenden Epoche.